

„maga állandónak tekinthető törvényei.” (91.) S e kis könyvnek vajon akad-e szakmabeli olvasója, aki ne értené, s ne érezné át azt az alig hallható nosztalgikus sóhajt, ami az idős Toldy évdíjáról szóló hosszú mondat (60–61.) vége felé szakad föl monográfusunkból? „Az a gesztus pedig, amellyel a törvényhozás 1871-ben, a fél évszázados munkásság évfordulója alkalmából 4000 forint évi díjat rendelt Toldynak (tekintélyes összeg az idő tájt) ’nemzeti ajándéku’, hogy teljes erejét az irodalomtörténetnek szentelhesse — alighanem olyan példa a múltból, melynek inkább hiányát érezzük az újabb időkben, s nem ad restelkedésre okot a körülmény, hogy az a parlament ilyen módon fejezte ki elismerését Toldy személyén keresztül a nemzeti tudomány-nak.”

DÁVIDHÁZI PÉTER

JAKÓ ZSIGMOND – RADU MANOLESCU: A LATIN ÍRÁS TÖRTÉNETE

Az írástörténet (paleográfia) kezdetben csak azt a célt szolgálta, hogy segítsen a régi írásos emlékek, kódexek, oklevelek olvasásában. Előzményei, mint praktikus célt szolgáló kézikönyvek, már a XV. század végén, az ősnymtatvány-korszakban nyomtatásban is megtalálhatók, mint „Lexicon abbreviaturarum”-ok. Ugyanis már akkor szükség volt segítségre a szövegekben előforduló rövidítések (abbreviatúrák) és szó-, illetve betűkapcsolatok (ligatúrák) feloldásához, megértéséhez.

Később, napjainkig az írástörténet hatalmas fejlődésen ment át és kettős arcú tudománnyá vált. Egyrészt mint történelmi segédtudomány megtartotta eredeti feladatát, segítséget nyújtani a régi latin szövegek elolvasásához, különlegességeinek feloldásához, de másrészt önálló írástudománnyá is fejlődött. Így ma már beletartozik a kodikológia (a kézzel írott könyv külső jegyeinek, tehát nem tartalmának vizsgálata), az oklevéltan formai része, az írásanyagok ismerete, az írásrendszerek, írásfejlődés részletes genetikai vizsgálata, az írások korának meghatározása (datálás), egyes írásiskolák megállapítása, az írások fennmaradásának, megőrzésének, az őrzési helyeknek ismerete (könyvtártörténet), sőt általában az egész „írásbeliség” története: írásoktatás, írnutudás, az íráshasználók köre, az írás teljes történelmi-társadalmi, történelmet alakító funkciója, jelentősége. Tehát szerves része a társadalomtörténetnek és a művelődéstörténetnek. Nálunk főleg Hajnal István nevét kell megemlítenünk, akinek munkássága éppen az írás társadalmisító hatásának vizsgálata,

kulturális kapcsolatokat teljesítő és őrző szerepe tekintetében volt sok vonatkozásban nemzetközileg is úttörő.

A most kiadásra került munka a latin írás története, tehát a paleográfának az a része, amely az Európa legnagyobb részében s így nálunk is a középkor óta használt, római eredetű írással foglalkozik. Egyéb (nálunk is előforduló) írássok: görög, cirill, glagolita írássok és íráskultúrák tárgyalására nem tér ki, mert ezek más, speciális területekre tartoznak.

Jakó Zsigmond kolozsvári professzornak – és a kisebb részben vele társszerzőként közreműködő Manolescu bukaresti professzornak – eredetileg román nyelven, most pedig magyar fordításban megjelent hatalmas munkája a felsorolt valamennyi területre kiterjeszkedik és a magyar anyagot is a maga teljességében felölelő bibliográfiával, gazdag illusztráló anyaggal van felszerelve. Függeléként közli a bemutatott írásminták olvasatait is, ezért oktatási célokra és önképzésre is jól használható.

A könyv nálunk úttörő jelentőségű, mert korábban magyar nyelven az egyetemi oktatás célját szolgáló kisebb jegyzeteken kívül csak egyes részletkérdéseket tárgyaló, olykor jelentős és hatalmas terjedelmű monográfiákon és nagyszámú részlettanulmányon kívül ilyen összefoglaló munka még nem jelent meg. Igaz ugyan, hogy Jakónak, a kolozsvári professzornak és román munkatársának a könyve eredetileg román nyelven, Bukarestben jelent meg, így érthetően s elsősorban a mai Romániát alkotó, de a középkorban egymástól független erdélyi és a Kárpátokon túli területek latin írásbeliségéből vették a példákat, de ezek közül a területek közül a latin írás csekély kivétellel csak Erdélyben és a fejedelemség korától kezdve egy ideig hozzá csatlakozó Parriumban volt használatban, ezért munkájuk tulajdonképpen a latin írás története – Erdélyben. Erdély pedig a középkorban Magyarország szerves része volt, s így az írásbeliség is teljesen azonos módon élt ott, mint Magyarország többi részében, a „Latin írás története” tehát tulajdonképpen a középkori magyarországi latin írásbeliségről szól.

Ilyenformán a kötet nélkülözhetetlen segédeszköze lesz a középkorral foglalkozó minden magyar kutatónak, nemcsak történészeknek, hanem filológusoknak, irodalomtörténészeknek, nyelvészeknek is, ha a jövőben nyomtatott kiadásokon kívül az eddiginél nagyobb mértékben fogják használni magukat az eredeti, kézírásos szövegeket is, ami kétes esetekben elengedhetetlen követelmény. De nagy hasznára lesz tanulmányaikat végző egyetemi hallgatóknak, sőt a középiskolai tanároknak is, ha tanítványaiknak életszerűbben, alaposabb ismeretek birtokában akarják bemutatni, érthetőbbé tenni a középkori egyetemes és magyar műveltséget.

Tartalmilag a könyv hat fejezetre oszlik. Az első, bevezető rész a

paleográfia tárgyának körülírása után részletesen foglalkozik ennek a tudománynak kialakulásával, fejlődésével, főbb művelőivel a kezdetektől egészen napjainkig, és már itt megadja a legfontosabb paleográfiai bibliográfiák, kézikönyvek, szakfolyóiratok, hasonmásgyűjtemények címeit, tehát jó eligazítást ad a kezdő paleográfusoknak.

A második fejezet, „A középkori latin írásbeliség” címmel az írásanyagokkal, írószerekkel, az írásos emlékek külalakjával foglalkozik s ebbe a fejezetbe tartozik a kodikológiai, illetve az oklevelek vizsgálatával kapcsolatos rész. Itt esik szó a középkori íráshaszról, írnudásról, az írás társadalmi szerepéről, az írás emlékek áthagyományozásáról, könyvtárakról, levéltárakról, a középkori könyv- és oklevélanyag sorsáról.

A harmadik fejezet a különböző latin írástípusok részletes ismertetése a római írások korától kezdve a középkori és humanista írásokon keresztül egészen az újkori írásfejlődés kezdetéig.

A negyedik fejezet az írások egyes fontos részletkérdéseit tárgyalja, azokat, amelyekkel a gyakorlati paleográfiai munkának, az írásolvasásnak kell szembenéznie és amelyek nélkül az írások kibetűzése alig lehetséges. Tehát a rövidítési rendszerekkel, a központozással, a római és az arab számrendszer középkori alkalmazásával és jellegzetességeivel, végül a hangjegyírás elemeivel. (Ennek az utóbbinak részletes ismerete már túlzottnak a szorosabb értelemben vett paleográfiai, mert a hangjegyek olvasása, akár neumák, akár már a mi hangjegyírásunkhoz hasonlóbb vonalas írás, magasabb zenei képzettséget, különleges paleográfiai ismereteket kíván.)

Egy rövid ötödik fejezet európai kitekintést ad. Azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy egy ilyen némileg már európai peremterületnek az írásbelisége milyen specialitásokkal rendelkezik és milyen tanulságokat ígér a szorosabb értelemben vett nyugat-európai és össz-európai kutatásokhoz.

A hatodik fejezet a már említett bibliográfia, amely fejezetenkénti és alfejezetenkénti tagolásban, igen áttekinthető formában adja a minden érintett kérdésre kiterjedő nemzetközi irodalmat s egyúttal tulajdonképpen a magyar paleográfiai szakirodalomnak is első jegyzéke.

Az illusztrációs rész a IX. századtól a XVIII. századig ad mintákat az egyes írástípusokról, de ilyen illusztráló anyag található a széles margójú lapszéleken is. Itt legföljebb azt lehetne kifogásolni, hogy az illusztrációkból a kódexírásokra aránylag kevés jut, túlnyomóan akták, oklevelek, levelek, följegyzések írásai.

Végül következik — mint már említettük —, a közölt latin szövegek olvasatát tartalmazó rész. Itt található meg az egyes közölt képekhez tartozó apparátus (meghatározás, leírás, lelőhely, irodalom).

„A latin írás története” rendkívüli eseménynek számít a magyar történelmi segédeszközök gyarapodásában. Jakó Zsigmond, akinek élete olyan gazdag az erdélyi történetre vonatkozó kutatási eredményekben, és aki mögött évtizedek egyetemi oktatói múltja áll, akinek tudományos munkássága olyan nagy értéke a magyar történettudomány művelésének, mintegy a koronát tette föl ezzel a könyvvel eddigi tevékenységére.

Mégsem hallgathatunk el néhány kritikai észrevételt, ami nem annyira a szerzőt, mint inkább a magyar kiadást és annak meg nem jelölt sajtó alá rendezőit illeti.

Mindenekelőtt helyes lett volna „A latin írás története” címhez, amely így teljes latin írástörténetet jelezne, alcímként hozzáfűzni: „Különös tekintettel Erdélyre”. Ez az alcím így már magában feleletet adna néhány fölvetendő kérdésre.

Másrészt tekintettel kellett volna lenni arra, hogy a könyv most nem Bukarestben jelenik meg román nyelven, hanem Budapesten, magyar olvasóközönség számára. Tehát elsősorban a gyakran szereplő „Románia” kifejezés helyett a „mai Románia területe” kifejezést használni. Mert egy román számára talán természetes, hogy ha Romániáról és a középkorról beszél, akkor a ma Romániához tartozó területek középkori életéről van szó. Más olvasóban mégis azt a hitet keltheti, hogy a szerzők valamilyen középkori Romániáról beszélnek, s így Erdélyt is egy akkor még nem létező Románia részének írják. Ez pedig éppen olyan képtelenség lenne, mint mikor szlovák történetírók „középkori Szlovákiáról” írnak, pedig a Felvidék a középkorban Magyarország volt; Csehszlovákia és azon belül Szlovákia csak 1920 óta létezik. Tehát ebben az esetben is vagy a középkori Magyarországról vagy a mai Szlovákia területéről a középkorban kellene beszélnie. Amint hogy mi se beszélünk Magyarországi ókori úthálózatáról vagy amfiteátrumairól, legföljebb római emlékekről a mai Magyarország területén. Ugyanakkor természetesen beszélünk középkori Erdélyről, mert Erdély a középkorban már Magyarországnak egyik közigazgatási egysége volt. (Persze a mai közbeszéd a romániai Erdéllyel kapcsolatban Erdélynek veszi az odakerült úgynevezett „Partium”-ot is, tehát azt a részt, amely a török uralom következtében a különvált Erdélyhez csatlakozott, az erdélyi fejedelmek országához tartozott.)

Mindenképpen el kellett volna hagyni azt a mondatot (amely bizonyára nem Jakótól, hanem a kötet román társszerzőjétől származik), hogy „a római hatóságok által 271-ben kiűrtett Dáciában továbbra is fönmaradt a latin beszéd és írás. Számos IV–VI. századi kapitális, uniális és kurzív felirat bizonyítja ezt és a dák-román lakosság folyamatosságát is.” Eltekintve attól, hogy a kontinuitás elismerésének vagy tagadásának kérdése egyáltalán nem tartozik bele

egy latin írástörténetbe, már magában a mondatban is önellentmondás van: Ha a római hatóságok kiűritették Dáciát, hogyan maradt fenn ott továbbra is a latin írás? A nem-latinok közt? De meg, ha valóban vannak IV–VI. századi latin föliratok ott, tehát valamilyen római lakosságmaradványok még egy ideig ott is maradtak Dácia területén, azután következtek még a népvándorlás nagy lakosságcserei, majd a magyar honfoglalás. A románokról (vlachokról) szóló első írásos adatok pedig a XIII. századból valók. Tehát a két időpont közt csekély 6–700 esztendősi hiátus van.

Ezek az apróbb megjegyzések nem érintik Jakó munkájának érdemeit, hanem csak arra vonatkoznak, hogy a szöveget a magyar nyelvre való fordításkor a kiadónak gondosabban kellett volna átvizsgálnia, hogy elmaradjanak ezek a zavaró mozzanatok az egyébként kitűnő munkából.

A könyv kiállítása méltó tartalmához. Az írásreprodukciók jól olvashatók, a szép sárga papírra széles margóval nyomtatott szöveg szöveggközi illusztrációival és a margókra helyezett kisebb szövegprodukciókkal bibliofil szempontból is elismerésre tarthat igényt. (Európa Könyvkiadó, 1987.)

CSAPODI CSABA

RÉGI MAGYAR KÓDEXEK

Ismert tény, hogy az utóbbi években örvendetesen megélenkült az érdeklődés a középkori magyar kultúra és művelődés, és ezek kézzelfogható szellemi termékei, a kódexek, levelek, emlékiratok és egyéb korabeli nyelvemlékek iránt. A könyvkiadás — kielégítendő az érdeklődő nagyközönség igényeit — egymás után jelenteti meg a legismertebb, leglátványosabb vagy legérdekesebbnek tartott írásos emlékek reprezentatív külsejű hasonmás kiadásait, így például *Károlyi Gáspár Vizsolyi Bibliáját* (Magyar Helikon, 1981), a *Jordánszky-kódexet* (Magyar Helikon, 1984) vagy a *Képes Krónikát* (Magyar Helikon, 1987). A kódexek iránt érdeklődő olvasók ezeken kívül némi szerencsével hozzájuthatnak még az 1942-ben útjára indított *Codices Hungarici* sorozat egyes darabjaihoz is.

Mіндеzen kötetek az irodalmárok, nyelvészek, művelődéstörténészek, történészek számára azonban csak a „jéghegy csúcsát” jelentik. A jelen tudásunk szerint negyvenöt darabból álló magyar nyelvű kódexirodalom jelentős része még a kutatók számára is igen nehezen hozzáférhető, és széles körű tudományos feldolgozásukat